

бые заслуги перед государством, таким способом чтили также некоторых умерших ольвио-политов. В некоторых случаях, особенно в римское время, государство издавало лишь почетный декрет, а венок приобретали награжденные или их друзья и родственники. В IV—I вв. до н. э. венчание золотым венком проходило на крупнейших ольвийских празднествах — Дионисиях в театре и во время игр в честь Ахилла на Тендровской косе; почетные декреты читали также в Народном собрании, а в римский период там проходила и церемония награждения. Некоторые граждане Ольвии получали подобные награды в других греческих городах.

M. V. Skryzhynskaya

GOLDEN GARLANDS — THE AWARDS OF OLBIOPOLITES

Olbian inscriptions with the mentions of awarding with golden garlands exceed the inscriptions from the other cities of the northern Black Sea area in their quantity as well as in the character of information about the circumstances of awarding. 28 of Olbian inscriptions of the III century BC — III century AD have been analyzed in the article. Golden garlands were given to the compatriots as well as to the foreigners for the outstanding services for the state. Some dead Olbiopolites were also honored in this way. In number of cases, especially in the Roman times the state only published the honorary decree, and the awarded people or their friends or relatives bought the garlands. In the IV—I centuries BC the coronation with the golden garland took place at the main Olbian holidays — Dionysia in the theatres and during the games in honor of Achilles on the Tendrovskaya spit; the honorary decrees were read also at the People's meetings and during the Roman period the ceremony of awarding also took place there. Some Olbian citizens got such awards also in the other Greek cities.

В.М. Зубар, Ю.І. Козуб

НОВА ЕПІТАФІЯ РИМСЬКОГО ЛЕГІОНЕРА З ОЛЬВІЇ

У статті наведено латинську епітафію на надгробній стелі, знайденої у некрополі Ольвії. Викладено уявлення щодо політики Римської імперії на пізньоантичному етапі її розвитку.

У перші століття н. е. Ольвія знаходилася в руслі зовнішньої політики Римської імперії і, вірогідно, у зв'язку з постійною загрозою з боку варварів у місто було введено стаціонарну римську залогу, що складалася з військовослужбовців нижньомезійської армії¹. Виходячи з наявних даних римська вексилляція, до якої входили легіонери і солдати допоміжних підрозділів, дислокувалася тут принаймні з другої половини 60-х — початку 70-х років II ст. аж до середини III ст.². Проте порівняно, наприклад, із Херсонесом³ в Ольвії поки що знайдено небагато епіграфічних пам'яток, написаних латиною і залишених римськими військовослужбовцями або членами їх сімей. На основі цих пам'яток можна було б реконструювати якісний і кількісний склад римської залоги, а також вести плідні наукові розвідки, пов'язані з проблемою римської військової присутності в Ольвії. Тому кожна нова знахідка такого роду становить значний інтерес і заслуговує на окрему публікацію⁴.

Улітку 1994 р. під час розкопок ділянки некрополя Ольвії перших століть н. е., розташованої вздовж краю західного плато Заячої балки (ділянка Г), було знайдено надгробок із латинською епітафією, який як будівельний матеріал складав частину кам'яного закладу підбійної могили № 5 (рис. 1)⁵. Надгробна стела — це вапнякова прямокутна плита розміром 154 × (43—43,5, 42 — по фронтону) × 14,5—15,5 см. Вапняк має рихлу структуру, велику кількість природних

© В.М. ЗУБАР, Ю.І. КОЗУБ, 2002

Рис. 1. Надгробна стела з епітафією в закладі підбійної могили № 5

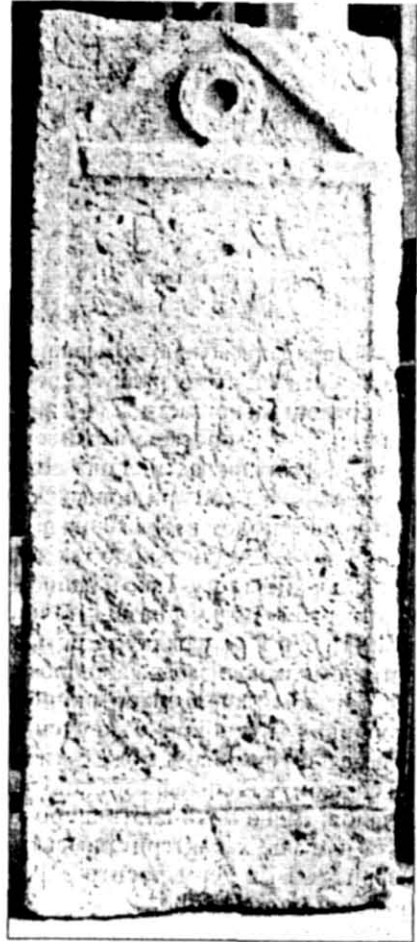

Рис. 2. Надгробна стела з епітафією солдата І Італійського легіону з Ольвії

поглиблень від черепашок; стела обтесана сокирою з широким лезом, із боків і зворотної сторони — більш недбало. Стела збереглася повністю, однак її лицьову поверхню сильно пошкоджено. Верхню частину виконано у вигляді фронтону. У тимпані розташовано коло, прикрашене різьбленим орнаментом у вигляді лаврового (?) вінка. Коло з'єднано з основою фронтону. З обох боків фронтону, у верхніх кутах стели, розташовано дві стилізовані врізані шестипелюсткові розетки, оточені різьбленим колом. Висота поля з фронтоном 17,5 см, діаметр вінка 9,5 см, діаметр розеток 5,0 см, висота рельєфу 1,0—1,5 см. Нижче фронтону — прямокутна рамка, нижню частину якої виділено поглибленою лінією і прикрашено різьбленим орнаментом у вигляді 12 трикутників⁶. Ширина рамки по боках 3,5 см, знизу — 2,0 см, її висота 0,5 см. На поверхні розеток і рамки навколо напису було зафіксовано рештки червоної фарби. У прямокутній рамці розміром 70 × (35,5—37) см, що займає основне поле плити, розташовано епітафію, яка складалася з

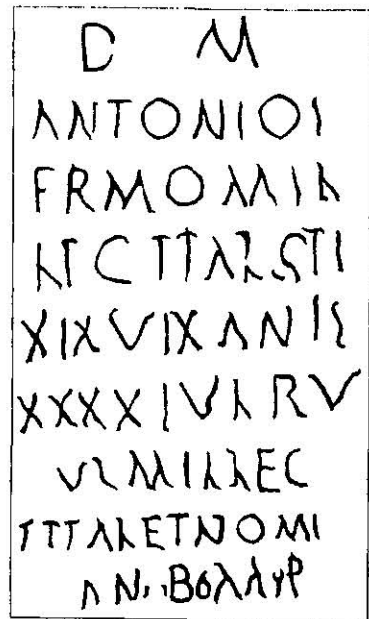

Рис. 3. Прорисовка епітафії

дев'яти рядків. Висота літер 3—5 см. Відстань між рядками 1,5—2,5 см (рис. 2). Напис виглядає так:

1 DM
ANTONIOI
ERMOMIL
LEGIITALSTI
5 XIXVIXANIS
XXXXIVLRV
FVSMILLEG
IITALETNOMI[...?]
AN BMP

Літери вирізьблено по ледь помітних лініях попередньої розмітки, які вдалося простежити у п'ятому рядку. Серед особливостей шрифту слід відзначити літеру А без горизонтальної гаски, L — з високо піднятою й скошеною вниз гаскою, G і С — широкі, T — з короткою верхньою гаскою-перекладкою, S — нерівна, нахилена праворуч. Нижня частина цієї літери коротша за верхню. В останньому, дев'ятому, рядку є два або три пошкоджені роздільники у вигляді сильно стилізованих листочків. Загалом зображення літер характерне для досить пізнього часу, а деякі, наприклад L і A, близькі до так званого вульгарного стилю⁷. Літера E має подовжену верхню гаску. Таке її написання характерне і для графіки пізньої латини⁸. У четвертому рядку у назві Італійського легіону літери I + T, вірогідно, подано в лігатурі. У п'ятому рядку замість «annis» стоїть «anis», що, імовірно, можна вважати помилкою різьбярів або проявом змін у побутовій розмовній латині (рис. 3).

Загалом, за винятком закінчення напису, відновлення епітафії не викликає особливих труднощів. Скорочення STI добре відоме в латинській епіграфіці і, поза всяким сумнівом, може бути доповнене як sti(pendium), тобто термін військової служби⁹. В епітафії згадано два імені — Антоній Герм і Юлій Руф. Такі дво-складові імена починають широко вживати замість трискладових у перші століття н. е.; це характерні римські імена, зафіксовані в епіграфічних пам'ятках Ольвії¹⁰. Ім'я Герм досить рідкісне, але cognomen Руф добре відомий в латинській ономастиці¹¹.

У восьмому рядку, після назви Італійського легіону, стоїть ET, а далі, у кінці цього рядка і на початку дев'ятого, перед BMP. — NOMI(vel. E)AN. Не виключено, що в кінці восьмого рядка і на початку дев'ятого були ще якісь літери, але внаслідок поганого збереження каменя вони практично не читаються. Якщо виходити з того, що перед NOMI(vel. E)AN стоїть ім'я солдата Італійського легіону і далі — ET, то NOMI(vel. E)AN, вірогідно, також можна розглядати як ім'я особи, що брала участь у спорудженні надмогильної стели. Імовірно, ім'я цієї особи можна відновити, наприклад, як Nome[nt]an(us)¹². Тоді його односкладова структура дає змогу припускати, що ця людина не була римським громадянином, але якось була пов'язана із померлим. Адже завдяки епіграфічним пам'яткам добре відомо, що разом із римськими військовослужбовцями, які входили до складу римських вексилляцій античних центрів Північного Причорномор'я, жили їхні родичі та інші категорії населення, у тому числі, можливо, раби і вільновідпущенники, які ставили надмогильні пам'ятники своїм патронам¹³. Яскравий приклад цього — епітафія 90-річної матері Галерія Монтана з Ольвії¹⁴. Напевне, до категорії таких осіб і можна зарахувати NOMI(vel. E)AN(?), згаданого в епітафії після імені солдата Італійського легіону Юлія Руфа.

Виходячи з усього викладеного епітафію можна відновити так:

1 D(is) M(anibus).
Antonio H-
enno mil(iti)
leg(ionis) Ital(icae) sti(pendium)
5 (annis) XIX vix(it) an(n)is
XXXX. ful(ius) Ru-
fus mil(es) leg(ionis)
I Ital(icae) et Nome[nt?]
an(us?) b(ene) m(erenti) p(osuerunt)

Переклад: Богам Манам. Антонію Герму, солдату Італійського легіону, який прослужив 19 (років), прожив 40 років. Юлій Руф, солдат І Італійського легіону, і Номентан(?) поставили тому, хто добре заслужив.

На жаль, текст епітафії не дає якихось надійних даних для датування надгробка. Проте з урахуванням палеографічних особливостей шрифту надгробок, що публікується, близький за часом до стели Елія Сатурніна та Елії Сатурніни з Ольвії, яку В.В. Латишев уважав за можливе датувати серединою III ст.¹⁵. Причому не виключено, що обидві надмогильні пам'ятки вийшли з майстерні одного різьбяра, про що, зокрема, свідчить дуже характерне зображення літер A, B, L, M, N і форма роздільників у вигляді стилізованих листочків в останніх рядках обох написів. Порівняння характерного написання літер на надгробку Антонія Герма з точно датованими написами на вівтарі 248 р.¹⁶ і вотивній плитці 249—250 рр. із Ольвії¹⁷ свідчить про близьке, якщо не тотожне, написання літер A, M, N, S і V в усіх згаданих пам'ятках. Отже, згідно з цим спостереженням є всі підстави вважати, що надгробок Антонія Герма також належить до середини III ст.

Такому датуванню не суперечить речовий матеріал, знайдений у підбійній могилі, в закладі якої було виявлено надгробок. На жаль, поховання було пограбовано. У ньому збереглися лише залишки дерев'яної труни, збитої залізними цвяхами, окремі людські кістки і дрібні уламки двох скляних бальзамаріїв із високим вузьким горлом, що розширюється донизу, і напівовальним корпусом, які за аналогіями датуються II—III ст.¹⁸.

Публікуючи надгробок, не можна залишити поза увагою деякі риси оформлення самої стели. Немає жодних сумнівів, що майстер, який виготовляв цей пам'ятник, надав йому схожості із фронтоном храму з пілястрами. Принаймні таке оформлення подібне до надгробків моряків Елія Максима¹⁹, Марка Мецилія²⁰, Скрібонія²¹, Аврелія Віатора²², солдата I Сугамбрської когорти з Херсонеса²³ і кавалериста з I али Атекторігіани Юлія Валента з Балаклави²⁴, а також до багатьох аналогічних пам'ятників із території Римської імперії²⁵. Незважаючи на те що ольвійський надгробок простіший за своїм оформленням, його функціональний зв'язок із зазначеним типом пам'ятників безперечний. Причому до аналогічного типу може належати і надгробок Аврелії Квірнії з Ольвії²⁶, верхня частина якого оформлена так само. А це, імовірно, свідчить про можливість його датування досить близьким часом.

Однак оформлення надгробної стели Антонія Герма не можна розглядати лише як елемент декору. Воно несло в собі певне смислове навантаження і мало, скоріше за все, символізувати храм, що, як і формула *Dis Manibus*, безпосередньо пов'язано з апофеозом померлих і розвитком уявлень, які відображають віру в безсмертя душі²⁷. Цей висновок добре узгоджується із зображенням у тимпані вінка, який був «сакральною ознакою чистоти»²⁸. Греки, як зазначав ще Е. Родде, «мали звичай прикрашати голову небіжчика вінками або пов'язками, як це належить на знак благочестя перед високим присвяченням померлого»²⁹. Тут доречно пригадати, що, за Платоном, голови померлих, які бенкетують у потойбічному світі, прикрашали вінками³⁰, а на надгробках із зображенням сцени «замогильної трапези» у руках фігур часто були вінки, пов'язані з ідеєю апофеозу померлих³¹. Вінок на голові померлого — це вінок переможця, що подолав окупи смертного, злився з богом і таким чином сам став божеством³².

Треба звернути увагу і на дві шестипелюсткові розетки, вирізані по боках фронтона. Е.І. Соломонік зазначала, що такі розетки на надгробках не тільки мали декоративний характер, а й були пов'язані з ученням про безсмертя душі³³. Скоріше за все, і на надгробку з Ольвії, що публікується, розетки були астральними символами і відображали аналогічне коло уявлень, притаманне родичам або самому небіжчику³⁴. Згідно з віруваннями, що досить швидко розповсюджувалися наприкінці II—III ст. всюди на території Римської імперії, термін життя будь-якої людини на землі визначали зірки, а безсмертна душа померлого поверталася після смерті туди, угору, для продовження життя³⁵. Десь там, в ефірі або на сонці, згідно з уявленнями римлян, мешкали й боги Мани, яким присвячували епітафії, у тому числі й ту, що публікується.

Обидва солдати, згадані в епітафії, були військовослужбовцями I Італійського легіону, основна штаб-квартира якого аж до VI ст. знаходилася в Нове³⁶. Цей

легіон виділяв військовослужбовців для несення гарнізонної служби у вексилляціях, дислокованих в античних центрах Північного Причорномор'я³⁷, але в Ольвії про присутність солдатів цього з'єднання до знахідки надгробка, що публікується, було згадано лише один раз — у будівельному написі другої половини 60-х — початку 70-х років II ст., який зробив центуріон XI Клавдієва легіону — командир ольвійської вексилляції³⁸. До трохі пізнішого часу (третя чверть II — початок III ст.) належить надгробок, поставлений матері і, ймовірно, своїй співмешканці Прокулі солдатом арматури XI Клавдієва легіону Галерієм Монтаном³⁹. Це дає змогу припускати, що у той час римська залога Ольвії, скоріш за все, формувалася на базі цього з'єднання римської армії. Отже, наявність в Ольвії хронологічно пізнішого надгробка солдата I Італійського легіону дозволяє говорити про певні зміни в комплектуванні ольвійської вексилляції, які сталися близько середині III ст.

Нині важко визначити напевно причини такого перебігу подій, але деякі припущення зробити все ж можна. Справа в тому, що в Херсонесі також відбувалася зміна підрозділів, на базі яких формувалася римська залога, яка тоді дислокувалася у місті. Про це свідчить будівельний напис 250 р., в якому повідомляється про відновлення Марком Ратіном Сатурніном, центуріоном I Італійського легіону, схоли принципалів, що, вірогідно, розміщувалася на території римської цитаделі міста⁴⁰.

Разом із тим в Ольвії відомі два написи, що досить точно датуються 248 і 249—250 рр.⁴¹, які хронологічно близькі до будівельного напису центуріона I Італійського легіону 250 р. із Херсонеса. Усі ці пам'ятки свідчать про активізацію римської політики щодо античних центрів Північного Причорномор'я. Якщо запропоноване датування надгробка Антонія Герма вірне, то на основі наявних даних, а також епітафій Елія та Елії Сатурнінів можна припускати присутність в Ольвії римської залоги за часів правління римських імператорів Філіпа Араба (244—249 рр.) і Деція Траяна (249—251 рр.), політика яких на нижньому Дунаї була спрямована на відсіч навал варварів, що активізувалися саме у той час. Дислокація в Ольвії і Херсонесі нехай навіть кількісно невеликих римських залог, головним завданням яких був захист грецького населення, перетворювала ці центри на природних союзників на підходах до кордонів власне імперії. Це давало змогу певною мірою протистояти агресивним діям варварів, що, ймовірно, було важливою складовою цілеспрямованої римської політики щодо античних держав Північного Причорномор'я в середині III ст.⁴² Однак римські війська цього разу дислокувалися в Ольвії і Херсонесі недовго, і їх, мабуть, було виведено в Нижню Мезію не пізніше часу правління імператора Требоніана Галла (251—253 рр.), який уклав ганебний мир з готами, що загрожували імперії⁴³. Принаймні є підстави вважати, що наприкінці 50-х — середині 60-х років III ст. Ольвію, як і сільськогосподарські поселення на берегах Бузького лиману, було розгромлено, і вона припинила своє існування як античний центр⁴⁴.

Отже, надгробок, що публікується, є новим важливим епіграфічним джерелом заключного етапу історії античної Ольвії. Згадка в епітафії солдатів I Італійського легіону, які тут проходили військову службу, дає змогу стверджувати, що, незважаючи на досить напружений стан на Дунайському лімесі, спричинений діями варварів, аж до середини III ст. Римська імперія надавала безпосередню військову допомогу не тільки Херсонесу, а й Ольвії, де було розміщено загін римських сухопутних військ. Проте його дислокація в місті вже не могла кардинально змінити воєнно-політичну ситуацію в регіоні, і після остаточного виведення римської залоги Ольвія вступила в пізньоантичний етап свого розвитку, який характеризується певною специфікою порівняно з II — серединою III ст.

¹ Ростовцев М.И. Военная оккупация Ольвии римлянами // ИАК. — 1915. — Вып. 58. — С. 1—15; Крапивина В.В. Ольвия. Материальная культура I—IV вв. — Киев, 1993. — С. 149.

² Зубарь В.М., Сои Н.А. К интерпретации одной латинской надписи из Ольвии (IOSPE, F, № 322) // ВДН. — 1995. — № 3. — С. 181—187; Зубарь В.М., Крапивина В.В. О римском гарнизоне Ольвии в середине III в. // Vita Antiqua. — 1999. — № 2. — С. 76—83.

³ Детальніше див.: Соломоник Э.И. Латинские надписи Херсонеса Таврического. — М., 1983; Зубарь В.М. Херсонес Таврический и Римская империя. Очерки военно-политической истории. — Киев, 1994.

⁴ *Автори вважають своїм присяжним обов'язком висловити щиру подяку професору Класичного відділення Університету Північної Кароліни (США) Дж. Ліндерському і професору Варшавського університету Т. Сарновському (Польща), консультації яких допомогли відновити та інтерпретувати епітафію, що публікується.*

⁵ *Ів. № О-94/241; Козуб Ю.И. Отчет о раскопках некрополя и предместья Ольвии в 1994 г. // НА ИА НАН Украины. — Дело № 1994/1. — С. 7. — Табл. VI, 13—17.*

⁶ *Аналогічне оформлення верхньої частини зафіксовано в надмогильній стелі солдата П Луцензісової когорти, яку знайдено в Херсонесі. Див.: Соломоник Э.И. Латинские надписи Херсонеса... — С. 47—48. — № 19.*

⁷ *Huguet P.B. Epigraphia Latina. — Barcelona, 1958. — P. 11, fig. 3; P. 13—14, fig. 13; P. 14, fig. 14; P. 15, fig. 19; P. 16, fig. 20; P. 16, fig. 22; Sandys J.E. Latin Epigraphy. — Groningen, 1969. — P. 47, 51.*

⁸ *Цукерман К. Епископы и гарнизон Херсона в IV веке // МАИЭТ. — 1994/1995. — Вып. 4. — С. 557.*

⁹ *Gordon A.E. Supralineate Abbreviations in latin Inscriptions. — Berkeley; Los Angeles, 1948. — P. 128; Huguet P.B. Op. cit. — P. 197; Calabi Lementani I. Epigraphia Latina. — Milano, 1968. — P. 500; ср.: CIL, III, 3286 + 10262; 4376; 4378; 9739, 14934; VIII, 21040, XIII, 8094; 7579; 6277, 6333, 7801, 70398308, 8311; Holder P.A. Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan. — London, 1980. — P. 276, N 461; P. 278, N 502; P. 289, N 781; Speidel M.P. Bithynian Gravestones of Roman Legionaries // Epigraphica Anatolica. — 1985. — Heft. 1985. — P. 89—91, N 1, 3.*

¹⁰ *Книпович Т.Н. К вопросу о римских именах в составе населения Ольвии I—III вв. н. э. // Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. — Л., 1968. — С. 189—191.*

¹¹ *Mócsy A., Feldmann R., Marton E., Szilágyi M. Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae cum indice inverso. — Budapestini, 1983. — P. 246 (Dissertationes Pannonicae. Ser. III, 1).*

¹² *Див., напр.: Hor. Sat. 2, 8, 23; CIL VI 12742; VIII 6261; Kajanto I. The Latin Cognomina. — Helsinki, 1965. — P. 47; Mócsy A., Feldmann R., Marton E., Szilágyi M. Op. cit. — P. 202.*

¹³ *Зубарь В.М. Херсонес Таврический... — С. 90—92.*

¹⁴ *IOSPE, I, 236.*

¹⁵ *IOSPE, I, 234.*

¹⁶ *IOSPE, I, 167.*

¹⁷ *Зубарь В.М., Крапивина В.В. О римском гарнизоне Ольвии... — С. 77.*

¹⁸ *Козуб Ю.И. Стекланные бальзамарии из некрополя Ольвии // Античная культура Северного Причерноморья в первые века н. э. — Киев, 1986. — С. 43, 46 —47; Рис. 1, тип II, группа I, вариант Б.*

¹⁹ *Соломоник Э.И. Латинские надписи Херсонеса... — С. 46—47, № 18.*

²⁰ *Там же. — С. 60—61, № 33.*

²¹ *Там же. — С. 63—64, № 37.*

²² *Там же. — С. 67—68, № 42.*

²³ *Зубарь В.М., Сон Н.А. Надгробие солдата I Сугамбрской когорты из Херсонеса // ВДН. — 2000. — № 3. — С. 39—49.*

²⁴ *Зубарь В.М., Антонова Г.А., Савеля О.Я. Надгробок римського кавалериста з околиці Балаклави // Археологія. — 1991. — № 3. — С. 102—108.*

²⁵ *Gabelmann H. Die Typen der römischen Grabstelen am Rhein // BJ. — 1972. — 172. — S. 69, 73—80.*

²⁶ *IOSPE, I, 235.*

²⁷ *Зубарь В.М. О некоторых аспектах идеологической жизни населения Херсонеса Таврического // Обряды и верования древнего населения Украины. — Киев, 1990. — С. 63—64; ср.: Калашиник Ю.П. Херсонесский памятник культу Дунайского всадника // Тр. ГЭ. — 1997. — 28. — С. 172.*

²⁸ *Кагаров Е.Г. Культ фетишей, растений и животных в Древней Греции. — СПб., 1913. — С. 189.*

²⁹ *Rohde E. Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen. — Freiburg; Leipzig; Tübingen, 1898. — Bd. 1. — S. 220.*

³⁰ *Plato. Republ., 363 c.*

³¹ *Kieseritzky G., Watzinger C. Griechische Grabreliefs aus Südrussland. — Berlin, 1909. — Taf. 50—54; Pfuhl E., Möbius H. Die ostgriechischen Grabreliefs. — Mainz am Rhein, 1977. — Bd. 1. — S. 395—422. — Taf. 233—242.*

³² *Cic. De nat. deor. 1, 15, 39; Richmond J.A. Archeology and the after-life in pagan and Christian imagery // Riddel Memorial Lectures. — 1950. — Ser. 20. — P. 21, 26, 28; Cumont F. After life in Roman Paganism. — New York, 1959. — P. 117.*

³³ Соломоник Э.И. Из истории религиозной жизни в северопонтийских городах позднеантичного времени // ВДИ. — 1973. — № 1. — С. 216—217.

³⁴ *Cumont F. Recherches sur la symbolisme funéraire des Romains.* — Paris, 1942. — P. 209.

³⁵ *Детальніше див.: Соломоник Э.И. Из истории религиозной жизни... — С. 217; Штаерман Е.М. Социальные основы религии Древнего Рима.* — М., 1987. — С. 195—198, 282; *Зубарь В.М. О некоторых аспектах идеологической жизни... — С. 75—79.*

³⁶ *Absil M. Legio I Italica // Les légions de Rome sous le Haut-Empire.* — Lion, 2000. — P. 227—238.

³⁷ *Детальніше див.: Зубарь В.М. Херсонес Таврический... — С. 50—52, 63; Он же. Северный Понт и Римская империя.* — Киев, 1998. — С. 96—98.

³⁸ *Ростовцев М.И. Военная оккупация... — С. 7—10; IOSPE, F, 322; Sarnowski T. L'organisation hiérarchique des vexillationes Ponticae au miroir des trouvailles épigraphiques récentes // La hiérarchie (Rangordnung) de l'armée romaine.* — Paris, 1995. — P. 325; *Зубарь В.М., Сон Н.А. К интерпретации одной латинской надписи... — С. 181—187.*

³⁹ *IOSPE, F, 236.*

⁴⁰ *Vinogradov Ju. G., Zubar V.M. Die Schola Principium in Chersonesos // Il Mar Nero.* — 1995/1996. — 2. — S. 129—143; *Виноградов Ю.Г., Зубарь В.М., Антонова И.А. Schola principium в Херсонесе // НЭ.* — 1999. — 16. — С. 71—80.

⁴¹ *IOSPE, F, № 167; Зубарь В.М., Крапивина В.В. О римском гарнизоне Ольвии... — С. 76—83.*

⁴² *Див.: Зубарь В.М. Северный Понт... — С. 131.*

⁴³ *Детальніше див.: Зубарь В.М., Крапивина В.В. О римском гарнизоне Ольвии... — С. 81.*

⁴⁴ *Зубарь В.М. Северный Понт... — С. 143—144; Он же. О заключительном этапе истории Ольвии (третья четверть III — первая половина IV вв.) // ВДИ.* — 2001. — № 1. — С. 132—135. *Порівн.: Болгов Н.Н. К проблеме типологии постантичного города в Северном Причерноморье (Ольвия и Танаис) // Ольвия та античний світ: Матеріали наук. читань, присвячених 75-річчю утворення історико-археол. заповідника «Ольвія» НАН України.* — К., 2001. — С. 25—28.

Одержано 13.12.2001

В.М. Зубарь, Ю.И. Козуб

НОВАЯ ЭПИТАФИЯ РИМСКОГО ЛЕГИОНЕРА ИЗ ОЛЬВИИ

В 1994 г. в некрополе Ольвии была найдена прямоугольная надгробная стела, верхняя часть которой выполнена в виде фронтона. Ниже фронтона в прямоугольной рамке расположена девятистрочная латинская эпитафия. По палеографическим особенностям шрифта надгробие может быть датировано серединой III в. Оформление надгробной стелы в виде фронтона храма, опирающегося на пилястры, как и формула *Dis Manibus*, самым непосредственным образом было обусловлено апофеозом умерших и развитием верований, связанных с бессмертием души.

В эпитафии упомянуты военнослужащие I Италийского легиона, что позволяет предполагать определенные изменения в комплектовании ольвийской vexillationis в середине III в. Не исключено, что это было вызвано политикой, которую римские императоры Филипп Араб (244—249 гг.) и Деций Траян (249—251 гг.) проводили в Подунавье против активизировавшихся варваров. Дислокация в Ольвии даже небольшого римского гарнизона превращала ее в естественного союзника империи. Но римские войска в Ольвии находились недолго и, скорее всего, были выведены в места своей постоянной дислокации во время правления императора Требонниана Галла (251—253 гг.). После этого Ольвия вступила в позднеантичный этап своего развития, для которого была характерна определенная специфика в сравнении со II — серединой III в.

V.M. Zubar, Yu.I. Kozub

NEW EPITAPH OF ROMAN LEGIONARY FROM OLBIA

In 1994 a right-angled grave stele the upper part of which was made as a pediment, was found in the necropolis of Olbia. The Latin epitaph, consisting of nine lines, was situated under the pediment in the right-angled frame. It is reconstructed as: D (is) M (anibus)/Antonio H(er)mo mil (iti)/leg(ionis) Ital(icae) sti(pendium)/ (annis) XIX vix(it) an(n)is/XXXX. Iul(ius) Ru(fus) mil(es) leg(ionis)/I Ital(icae) et Nome[nt?]/ an(us?) b(ene) m(er)ent) p(osuerunt). According to the paleographic peculiarities of the font, the gravestone may be dated to the middle of the III century.

The gravestone is made in a form of a temple pediment, which rests upon the pilasters. Such a decoration as well as the formula *Dis Manibus* was closely connected with the apotheosis of the deceased and the development of the religious beliefs, connected with the immortality of soul.

Both the soldiers, mentioned in the epitaph, were the servicemen of the I Italic legion that enables the suggestion about the definite changes in recruiting the Olbian vexillatio in the middle of the III century. It might have been connected with the policy pursued by the Roman emperors Philip Arab (244—249) and Decius Trajan (249—251) in the Danube region against the activated barbarians. The dislocation of at least a small Roman Garrison in Olbia turned it into the natural ally of the Empire and enabled the resistance to the aggressive rushes of the barbarians. The Roman troops were present in Olbia for not a long period of time and might have been directed to the places of their constant dislocation during the reign of the emperor Tribonian Gall (251—253). *After this Olbia entered the late antique period of its development for the history of which the definite specificity in comparison with the II – the middle of the III centuries was peculiar.*

О.О. Бєлік

ПОЯСНІ НАБОРИ ІЗ САЛТІВСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ЯК ІНДИКАТОР САЛТОВО-МАДЯРСЬКИХ КОНТАКТІВ

У статті розглянуто споріднені за стилістикою оформлення поясні набори з ранньомадярських і салтівських пам'яток VIII–IX ст. Прیدілено увагу проблемі даювання контактів поміж мадярським та салтівським населенням.

Знахідки мадярських поясних накладок у салтівських пам'ятках неодноразово зафіксовано в літературі. Уперше повідомлення про такий набір (без атрибуції) було зроблено О.М. Покровським у 1901 р., який виявив його під час розкопок кат. № 33 Верхньосалтівського могильника¹. До срібного набору з литва входили декоровані досить специфічним рослинним орнаментом прості бляшки, бляшки з кільцем, бляшки-«рамки» і наконечник, на обох сторінках якого зображено фігуру воїна в каптані та чоботах; голова — у профіль, руки зігнуті в ліктях і тримають чи довгий пояс, чи ріг. Найближчі аналогії цьому — на мадярському поясові з Суботиці, унікальному за кількістю та якістю зображених на його деталях людських фігур і датованому Н.М. Бокій і С.О. Плетньовою X ст.² Дуже близький за формою та пропорціями наконечник походить з пох. 16 Більше-Тиганського могильника³.

Напевно, подібними зображеннями були декоровані й накладки, виявлені В.С. Аксьоновим у кат. 40 Верхньосалтівського-III могильника⁴. Щоправда, неповна комплектність набору (без пряжки й наконечника), на думку В.С. Аксьонова, свідчить про використання накладок не за безпосереднім призначенням, а як амулетів, що кріпилися до одягу жінки⁵. Такий аргумент здається непереконливим, особливо коли врахувати, що більшість салтівських поясних наборів характеризуються неповною комплектністю; така сама ситуація спостерігається й у власне мадярських пам'ятках VIII—X ст.⁶

Усі відомі до цього часу аналогії першому набору відомі з пам'яток другої половини VIII — першої половини IX ст. у Поволжі, Прикам'ї та Приураллі⁷. Утім, найбільша кількість аналогій існує бляшкам. З одного боку, одиничні знахідки таких виробів видобувають із пам'яток салтівської культури⁸, з іншого — десятки ідентичних або ж аналогічних бляшок було виявлено у пох. 14 Більше-